ГАРА НАМАЗОВ

Ш
Н20

АЗӘРБАЈҸАН УШАГ ӘДӘБИЈЈАТЫ

(Али мәктәбләр үчүн дәрслик)

179660

Азәрбајҹан ССР Али вә Орта
Ихтисас Тәһсили Назирлији тәрәфиндән
тәсдиг олунмушдур

М. Ф. Ахундов адына
Азәрб. Республика
КИТАБХАНАСЫ

„МААРИФ" НӘШРИЈЈАТЫ
Бакы — 1984

ләр ашыламышдыр. Одур ки, «Шәнкүл, Мәнкүл, Шүнкүл» халг нағылларындакы ана кечијә нисбәтән бурада тәсвир олунан кечи даһа тәдбирли вә чохбилмишдир. Ән чәтин анларда чыхыш јолу тапа билир. О, чанавары, ајыны, чаггалы да алдадыб кедәр-кәлмәз сәфәрләрә көндәрир. Белә һүнәр палазгулаг күчүкдә дә вардыр. О да балача олмасына бахмајараг өзүндән бөјүкләрә мејдан охумағы бачарыр. Бунунла белә еһтијатлыдыр. Рәгиблә көрүшмәздән әввәл бир тәдбир дүшүнүр, еһтијатлы һәрәкәт едир. Буна көрә дә дөјүшдән галиб чыхыр.

Азәрбајчан ушаг әдәбијјатында өз дәсти-хәтти, үслубу илә сечилән Мәстан Әлијевин поезијасы кет-кедә пүхтәләшир. Һеч тәсадүфү дејилдир ки, шаирин «Нәғмәли говаг» ше'рләр китабы Республика Ленин комсомолу мүкафатына лајиг көрүлмүш, «Чалғычы гушлар» китабына вә «Овчу Ибишин мачәралары» силсиләсинә көрә исә она Азәрбајчан ССР Дөвләт мүкафаты лауреаты ады верилмишдир. Мәстан Әлијев ушаг әдәбијјатыны өз әлван поетик инчиләри илә зәнкинләшдирир.

Тофиг Маһмуд (1930)

Шаир әдәби аләмдә «Јола чыхырам» (1959) адлы илк китабы илә танынмышдыр. Бу китабдакы ше'рләр онун әдәбијјата бөјүк инам вә һәвәслә кәлдијиндән хәбәр верирди. О заман «Азәрбајчан мүәллими» гәзетинин хүсуси мүхбири олан Тофиг Маһмуд тез-тез рајонлара, кәндләрә е'замијјәтә кедир, мәктәб һәјаты илә марагланырды. Бу илләрдә онда ушаг әдәбијјатына чидди мејл ојанды. О, ушаглар үчүн тәзә әсәрләр јаратмаға башлады. Беләликлә, «Утанчаг оғлан» вә «Дибчәк» адлы илк ушаг китабчалары мејдана чыхды. 1961-чи илдән сонра «Көјәрчин» журналы редаксијасында ишләјән Т. Маһмуд ушаг әдәбијјаты илә даһа ардычыл мәшғул олмаға башлады.

Онун ушаглар үчүн јаздығы илк ири һәчмли әсәри «Алпинистләр» поемасыдыр. Пионер вә мәктәблиләрин һәјатындан бәһс едән һәмин әсәрдә шаир ушагларын алпинист олмаг чәһдини, ејни заманда, доғма Азәрбајчан торпағына мәһәббәти гәләмә алмышдыр. Әсәрдә дағларын зирвәсинә галхан, тәбиәти, тарихи абидәләри өјрәнән ушагларын әһвали-руһијјәсини чанландырмаға чалышмышдыр. Поемада башы ағ өрпәкли дағын көзәлликләри илһамла тәрәннүм олунмушдур.

Т. Маһмуд доғма Азәрбајчаны кәзмәји чох севир. Абшерон онун ән чох севдији јерләрдән биридир. «Сүсән кәзир Абшерону» адлы поемасы мәһз елә бу торпаға, онун көзәлликләринә һәср олунмушдур.

Сүсән адлы балача бир гыз електрик гатарында Абшерона кәлир, һәр јердә гејри-ади көзәлликләрлә үзләшир. Дәниз саһилиндәки гајалар, тут ағачы, үзүм бағлары, әнчир ағачы, күл-чичәк вә саир өз бәдии әксини тапмышдыр. Поемада доғма тәбиәтин көзәлликләрини көрән вә дујан инсанын ифтихар, фәрәһ һиссләри әксини тапмышдыр. Шаир бу поема илә кифајәтләнмәди, Абшерон һаггында икинчи поемасыны јазды: «Сүсән, Топлан вә сеһрли машын». Һәмин поемада јенә дә Абшерон торпағы, онун зәнкин тәбиәти, Нефт дашлары тәсвир олунмушдур. Тофиг Маһмуд Абшерону ајры-ајры ше'рләриндә дә тәрәннүм етмишдир.

Шаир Азәрбајчанын көзәл кушәләрини дә кәзмиш, силсилә ше'рләр, поемалар јазмышдыр. «Истису лөвһәләри» силсиләсиндән олан ше'рләр јығчам вә мә'налыдыр. Бу ше'рләри охудугча көз өнүндә Истису мәнзәрәләри, лөвһәләри чанланыр. Балача гәсәбә, бу гәсәбәнин гејри-ади тәбиәти, шимшәји, думаны, јоллары, чајы вә с. ше'рдә әлван бојаларла тәрәннүм олунур. Алтыағач, Кәлбәчәр, Лачын, Ләнкәран, Лерик вә дикәр јерләрин тәбиәти шаирин палитрасында чанлы, көзәл вә тә'сирлидир.

Халглар достлуғу, бејнәлмиләлчилик Тофиг Маһмудун јарадычылығында мүһүм јер тутур. «Стјопа дајы Бакыја кәлиб» поемасында шаир чәбһә достларынын—Стјопа дајы илә Мусанын сәмими мүнасибәтләриндән бәһс едир. «Күрчү достумуз Дато», «Һадрут ушаглары», «Достлуг гатары» вә с. ше'рләриндә исә күрчү, ермәни вә Азәрбајчан халгларынын достлуг дујғуларындан данышылыр.

Азәрбајчанын мисилсиз тәбии көзәллији илә јанашы, онун тарихи кечмиши дә шаири дүшүндүрүр. О, халгын гәһрәманлыг тарихиндән ибрәтамиз һадисәләри сечиб гәләмә алыр, ушаглара мәрдлик, һүнәр, вәтәнпәрвәрлик һиссләри ашылајыр. Тофиг Маһмудун «Бу торпағы таны сән!» силсиләсиндән олан ше'рләри хүсусилә мараглыдыр. Бу ше'рләрдә Бабәк, Чаваншир, Томрис кими гәһрәманлардан сөһбәт ачылыр, гәдим тарихи абидәләримиз тәрәннүм олунур, халгымызын кечмиши вә бу күнү һаггында кениш тәсәввүр јарадылыр. Бу мә'нада Гази бәјин арвады һаггындакы ше'р тә'сирлидир. Бу ше'рдә сәркәрдә әринин өлдүјүнү көрән икид вә горхмаз гадынын онун әвәзинә дөјүшә атылмасы, гәләбә газанмасы, Тәбриз чамаатынын исә галиби күл-чичәклә гаршыламасы тәсвир олунур. Әлбәттә, әскәрләр бу сәркәрдәнин гадын олдуғуну биләндә һејрәтләнирләр.

Азәрбајчан тәбиәтинә мәһәббәт, көзәллијә, халг сәрвәтини көз бәбәји кими горумаг һисси Тофиг Маһмуд јарадычылығында башлыча јер тутур. «Сеһрли мешәбәји» поемасында шаир фәдакар бир мешәбәји сурәтини јаратмышдыр.

Бу мешәбәји тәбиәт, көзәллик ашиги олмагла јанашы, фәдакар вә горхмаздыр. О, көзәллик јолунда өлүмә кетмәјә һазырдыр.

Поемада мараглы әһвалатлар, һадисәләрлә јанашы, көзәл тәбиәт тәсвирләри вардыр.

«Кәпәнәк көзәллији» поемасы да бир кәпәнәјә, онун гејри-ади көзәлликләринин тәсвиринә һәср олунмушдур. Бу кәпәнәк гарғадан горхуб гачыр, көзәл тәбиәтин гучағында күл-чичәк-

ләрин арасында кизләнир. Һәр ики поема шаирин јарадычылығында мүвәффәгијјәтли әдәби һадисә сајыла биләр.

Тофиг Маһмудун ушаглар үчүн јаздығы һекајәләр, нағыллар вә әфсанәләр онун «Далғалар» адлы китабында топланмышдыр. Бу әсәрләрдә тәбиәтин көзәлликләри, гәһрәманлыг мотивләри, хејирхаһлыг, тәмиз јолдашлыг мүнасибәтләри гәләмә алынмышдыр. «Икид тәјјарәчинин гардашы», «Машинист», «Адада һадисә», «Икид чапар» кими һекајә вә әфсанәләр дә бу ҹәһәтдән мараглыдыр.

Тофиг Маһмуд орта мәктәбин јухары синиф шакирдләринин һәјатындан бәһс едән «Јерә дағылан мунҹуглар» адлы бир повест дә јазмышдыр. Бу повестдә кәнҹләрин севкиси, әһвали-руһијјәси, шән вә мә'налы күнләри тәсвир олунмушдур.. Повестдә Шаһизә мүәллимин вә дикәр мүәллимләрин сурәтләри вардыр.

Тофиг Маһмудун «Мешәдә сәс», «Гызымын суаллары», «Кәпәнәк көзәллији» адлы китабларында топланан ше'рләр, поемалар кичик јашлы охуҹулар арасында кениш јајылмышдыр. Әсәрләри Москвада «Мурзилка», «Веселые картинки», «Пионер» журналларында чап олунмушдур. Ејни заманда гардаш халгларын дилләринә дә тәрҹүмә едилмишдир.

Тофиг Маһмуд А. Барто, В. Берестов, Ј. Аким, И. Токмакова вә башга сәнәткарларын ше'рләрини дилимизә чевирмәклә ушаг әдәбијјатыны зәнкинләшдирмишдир.

Мәммәд Аслан (1939)

Мәммәд Аслан ушаг поезијасына 70-ҹи илләрдә кәлмишдир; онун илк аддымлары чох сәмәрәли вә бәһрәли олмушдур. Гыса мүддәтдә ушаглар үчүн «Дағ үрәји» (1970), «Бөјүрткән—бөјрү тикан» (1972), «Сәһәри ким ачыр» (1975), «Дәвәләр нијә көјшүјүр» (1980), «Дурналар ләләк салыр» ше'р топлуларыны чап етдирмишдир. О, «Көјәрчин», «Азәрбајҹан пионери», «Пионер», «Улдуз», «Азәрбајҹан кәнҹләри» кими ушаг вә кәнҹләр мәтбуатында, еләҹә дә республиканын дөври мәтбуатында ардычыл чыхыш едир, ше'р, нәғмә, нағыл, поема вә һекајәләрини чап етдирир.

Мәммәд Аслан Азәрбајҹан шифаһи ушаг поезијасына чох тез-тез диггәт јетирир, халг арасында бу күн унудулмагда олан, тәк-тәк мисралары галан поетик ирси сөзүн әсл мә'насында бәрпа етмәјә, елдән итәни еләгајтармаға ҹан атыр. Шаир халг арасында дилдә-ағызда кәзән:

Дурна кими сүзмәји вар
Назлы балам шухлучадыр.—

бејтләрини көтүрүб поетик мисраларла давам етдирмишдир:

Јанаглары шәфәг сачыр,
Ајнадан ишыглычадыр.
Нәғмә дејән ширин дили
Бала булашыглычадыр.
Мәним балам тәк јараныб,
Күлдән јарашыглычадыр.

Мәммәд Асланын «Гузуну һарда суларсан?», «Биз овчујуг», «Бир гом бәнөвшә», «Дитдили миндим чај кечдим», «Тәнһа гурбаға» вә б. ше'рләриндә дә шаирин хидмәти көһнә нәғмәләрә тәзә руһ вермәкдән ибарәт олмушдур. Бу гәбилдән олан ше'рләриндә шаирин поетик дили јығҹам, көврәк вә ширәлидир; мүкалимәләр ушаг марағынча, ушаг данышыг дилиндә гурулдуғундан јаддагалымлыдыр. Мәммәд Асланын ушаг ше'рләриндә фолклор гајнагларындан бәһрәләнмә јоллары мараглыдыр. Шаир ел әдәбијјатынын мә'лум һавасы үстүндә көкләниб өз ушаг нәғмәсини өтүр. Белә ше'рләрдә илк бахышда фолклордан истифадәнин изини белә тапмаг чәтиндир. «Хатирәнин бәһанәси» сүжетли ше'ри бу ҹәһәтдән характерикдир. Балача Хатирә космоса учмаг истәјир. Ата ади газаны тәкрарләјир, ана ганад тахыр, пәр гојур, гурғуну ишләдәҹәк һава борусу дүзәлдир. Газан уғулдајыб космоса галхмаг истәјәндә гыз бәһанә кәтирир: әввәл кукласыз космоса учмаг истәмир, о бири дәфә Огрисыз... анасыз вә с. Нәтиҹәдә горхаг Хатирә космоса уча билмир. Бу ше'рин истәр шәкли, истәрсә дә интонасијасы охуҹуја шифаһи халг ше'рини хатырладыр:

Гызым, гызым, гыз ана!
Гызым кирди газана.
Газаны тәкрарләдим,
Ганад тахдым, пәрләдим.
Һава вердим пәр үчүн,
Јол ачдым тәкәр үчүн.
Уғулдады газанча,
Истәди газан уча,
Елә бу вахт Хатирә
Гышгырды бирдән-бирә:
—Куклаларым олмаса,
Мән учмарам космоса..

Фолклордан белә һәссаслыгла вә јарадычылыгла бәһрәләнмә бәдии әсәри охуҹуја көзләнилдијиндән дә тез доғмалашдырыр. Мәммәд Асланын «Бөјүрткән—бөјрү тикан», «Бәләдчинин кәләји», «Гәрибә бығлар», «Неһрәм, чалхан», «Нәнәм халча тохујур», «Һазырҹаваб», «Алма ағачы» ше'рләри санки мүәллиф дилиндән јох, халгын өз дилиндән сөјләнилиб.

Бир ағач чичәкләди,
Бабам деди:
—Алмады.

Үзә күлдү будаглар
Вахтсыз чичәк салмады.
Әзизләдик, көзләдик,
Һеч кәс ону јолмады.